

Sayı/Number 10

Ağustos / August 2011

ISSN 1308-2922

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Kapak Bilgi : IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Gidişi, ALBÜM, TSMK H. 2134, v. 1a.

Euliyâ Çelebi
ÖZEL SAYISI

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 10

Ağustos /August 2011

ISSN 1308 - 2922

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Editör

Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED yılda üç kez yayımlanmaktadır.
Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.
Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Grafik ve Dizgi

Gülderen ALTINTAŞ

Baskı

Turkuaz Ofset
0258 372 21 11

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektörlük Binası Kat: 2

Kınıklı Yerleşkesi 20070 Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 22 10 Fax. +90 (258) 296 23 47

e-posta: pausbed@pau.edu.tr

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Doç. Dr. Ali Rıza ERDEM
Doç. Dr. Aydın SARI
Doç. Dr. İsmet PARLAK
Doç. Dr. Nurten SARICA
Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Doç. Dr. Şükran TOK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Saim CİRTİL
Yrd. Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN
Dr. Coşkun DAŞBACAĞ

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Karaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Behset KARACA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. M.Yaşar ERTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TAMİZKAN	Ege Üniversitesi

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna teşekkürlerimizi sunarız.

Sekreteryaya

Recep DURMUŞ
Azize ŞİRALI EKMEKÇİ

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Mehmet Ali ÜNAL	1
Evliya Çelebi'ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmed Paşa <i>An Ottoman Vizier According to Evliya Çelebi: Seydi Ahmed Pasha</i>	
Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT	25
Hayranlık Uyandıran Kültür Şokları: Batı Avrupa'dan ve Osmanlı'dan Birkaç Örnek <i>Le Choc Des Cultures Décliné à L'admiratif: Quelques Exemples Ouest-Européens et Ottomans</i>	
Mehmet Yaşar ERTAŞ	43
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yollar: Kaldırımlar, Köprüler ve Kervansaraylar <i>The Roads in the Seyahatname of Evliya: Highways, Bridges and Caravanserais</i>	
Nurettin GEMİCİ.....	55
Evliya Çelebi Medine'de <i>Evliya Çelebi in Medina</i>	
Yasemin BEYAZIT.....	67
Evliya Çelebi'nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Hanı Abdal Han <i>An Important Portrait as Presented by Evliya Çelebi: Abdal Khan of Bitlis</i>	
Mehmet Yaşar ERTAŞ - Kağan EĞNİM.....	83
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar <i>Diseases in the Evliya Celebi's Travelbook</i>	
Selim PARLAZ	109
Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Cenova ve Cenovalılar <i>Genoa and the Genoese in Evliya Çelebi's Travelbook</i>	
Türkan ERDOĞAN.....	117
Alexander W. Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri <i>East-West Image and Human Descriptions in Alexander W. Kinglake's Eothen</i>	
Bekir BİÇER.....	127
Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilas <i>The Invasion of Turkistan Through the Eyes Traweller</i>	

EVLIYA ÇELEBİ'NİN SUNDUĞU ÖNEMLİ BİR PORTRTE: BİTLİS HANI ABDAL HAN

Yasemin BEYAZIT*

Özet

Bu makale, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde geniş bir şekilde ele alınan Bitlis Hanı Abdal Han portresinin incelenmesi amacını taşımaktadır. Öncelikle seyahatnamedeki Abdal Han'la ilgili anlatı özetlenmiş, devamında Han'ın kişisel özellikleri, hünerleri, siyasi ve kültürel portresi üzerinde durulmuştur. Bu yönleriyle dönemin önemli bir portresinin seyahatnameye yansımaları, Evliya'nın algılarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Abdal Han anlatısı, sadece Han'la ilgili bilgi vermekten öte Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikalarının ve bölgenin dinamiklerinin anlaşılması açısından ipuçlarıyla dolu tarihî-edebî bir malzeme özelliği de taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Evliya Çelebi, Seyahatname, Bitlis, Bitlis Hanlığı, Abdal Han.*

AN IMPORTANT PORTRAIT AS PRESENTED BY EVLIYA ÇELEBİ: ABDAL KHAN OF BİTLİS

Abstract

This article aims at investigating Abdal Khan, Khan of Bitlis, whose life was detailed in the travelbook of Evliya Çelebi. I primarily summarized Evliya's narrative of Abdal Khan and then focused on Khan's personal characteristics, skills and his political and cultural portrait in general. I dealt with the Khan who was a very important figure in many terms along with perceptions of him in Evliya Çelebi. Evliya's narrative of Abdal Khan is not a simple biography of him but also a historical-literary device for an understanding of local politics and dynamics of the region.

Key Words: *Evliya Çelebi, Travelbook, Bitlis, Khanate of Bitlis, Abdal Khan.*

1. GİRİŞ

Evliya Çelebi Seyahatnamesi ilk bakışta genel olarak coğrafi ve tasviri anlatıların bulunduğu bir metin olduğu izlenimini okuyucuya verir. Ancak tahlili biçimde incelendiğinde metinde insan unsurunun ön plana çıktığı görülür. Şüphesiz seyahatnamedeki en önemli kişilik Evliya'nın kendisidir. Seyahat dürtüsünün ortaya çıkması, gördüğü rüyalar ve tüm seyahat süreci onun birebir biyografisi niteliğindedir. Kendisinin dışında ailesi, hizmetinde bulunduğu kişiler, seyahatleri esnasında karşılaştığı renkli ve farklı kişilikler onun gözlemlendiği ve hakkında bilgi verdiği portreler olarak tarihten günümüze ulaşmışlardır. Sultanlar, vezirler, valiler, yerel ayan, sıradan kimseler Evliya'nın insan hazinesinin unsurlarıdır. IV. Murad, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, Mehmed Giray Han,

Ketenci Ömer, Defterzade Mehmed, Silahdar Murtaza, Kara Mehmed, Özdemir Osman, İpşir Mustafa, Köprülü Mehmed Paşa, Kethüda İbrahim, Kaya Sultan, simyacı Molla Mehmet bu kişiler arasında sayılabilir (Kreiser, 2005: 3, 4). Şüphesiz en önemli simalardan biri de Melek Ahmed Paşa'dır (Dankoff, 1991). Evliya eserinde birebir bu kişilerin canlı tanıklığını yapmaktadır. Bunların yanı sıra tarihin daha geri sayfalarından günümüze tanıttığı kişilikler de vardır. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde seyahatname aynı zamanda tarihi biyografik bir kaynak niteliğini de uhdesinde barındırmaktadır. Evliya'nın eserinde yer alan kişiler üzerinde ayrıntılı, karşılaştırmalı bir inceleme yapılması heyecan verici bir çalışma olacağı da bu incelememizin sınırlarını aşacak niteliktedir.

Biz bu çalışmada Evliya'nın eserinde yer alan

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, DENİZLİ
e-posta: ybeyazit20@gmail.com

bir şahıs üzerinde ayrıntılı biçimde durmak, Evliya'nın gözüyle onu okuyucuya tanıtmak ve onun anlatımlarının bizde uyandırdığı akisleri paylaşmak istiyoruz. Üzerinde taşıdığı özellikleriyle, renkli ve farklı kişiliğiyle Bitlis Hanı Abdal Han münferit bir incelemeyi fazlasıyla hak eder. Bu sebeple aşağıda seyahatnameden tarihe yansıyan bir portre olarak Abdal Han'ı tanımaya ve irdelemeye çalışacağız. Abdal Han'ın biyografisi hususunda tespit edilebildiği kadarıyla günümüze ulaşabilen kapsamlı yegâne kaynak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Bu nedenle seyahatnamenin verdiği bilgiler doğrultusunda konu incelenecektir.

Evliya'nın Abdal Han ve Bitlis'le ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler bu bölge ve konu üzerindeki araştırmacıların dikkatlerini artırmıştır. 1928 yılında Wilhelm Köhler ana ekseninde seyahatnameyi kullanarak *Die Kurdenstad Bitlis* (Kürt Şehri Bitlis) adıyla bir tez yazmıştır (Köhler, 2011). Yine Robert Dankoff *Evliya Çelebi In Bitlis* adlı eserini kaleme almış burada seyahatnamenin Bitlis'le ilgili bölümünü yorumlarıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir (Dankoff, 1990). Abdal Han'ın portresi Evliya Çelebi'nin anlatısı esas alınarak bir romana da konu olmuştur (Işık, 2006). Bunların dışında Sakisian'ın Abdal Han ile ilgili yazısı, Christiane Bulut'un Evliya'nın Bitlis-Van anlatısı üzerindeki çalışması da burada zikredilmelidir (Sakisian, 1937) (Bulut, 1993).

2. SEYAHATNAMEDE ABDAL HAN ANLATISI VE EVLİYA ÇELEBİ

Abdal Han'la ilgili Evliya'nın anlatımlarının günümüze ulaşmasında şüphesiz Evliya ile Melek Ahmed Paşa'nın yollarının kesişmesinin önemli bir rolü olduğunu belirtmeliyiz. Zira 1648 yılında Evliya Şam beylerbeyi olarak tayin edilen Murtaza Paşa ile gitmiş, bu sırada Suriye ve Filistin'in birçok şehrine görevli olarak seyahat imkânı bulmuştu. Paşa'nın Şam'dan Sivas'a tayin edilmesiyle onunla Sivas'a gitmiş, bazı Orta ve Doğu Anadolu şehirlerini dolaştıktan sonra İstanbul'a dönmüştü (1650). İki yıllık seyahatin ardından İstanbul'a dönüşü hayatında dönüm noktası olmuştur. Artık O, yine bir akrabası olan Melek Ahmed Paşa'nın refakatçisidir (Dankoff, 2010:10). Bu sırada gelişen diğer önemli bir

olay Paşa'nın veziriazam olmasıdır (İlgürel 1995: 530). Paşa bu görevde yaklaşık on beş ay kalmış yaptığı bazı yenilikler nedeniyle muhalefetle karşılaşmış bu yüzden görevinden azledilmiştir. Ardından Paşa önce Özi, sonra da Rumeli beylerbeyliğine atanmıştır. Bu süreçte Evliya, Paşa'nın çok yakınında ve hizmetinde bulunmuştur. Paşa'nın 1653 yılı ortalarındaki azli üzerine Temmuz ayında birlikte İstanbul'a dönmüşlerdir. Bu süreçte Paşa, Karahisar-ı Sahib hassıyla ikinci vezir olmuştu. Paşa'ya yeniden veziriazamlık teklif edildiyse de bunu kabul etmemiş ve İpşir Mustafa Paşa'nın veziriazamlığa atanması noktasında etkili olmuştu. İpşir Paşa görevine gelip başlayana değin Melek Ahmed Paşa sadaret kaymakamlığı görevini yürütmüş, İpşir Paşa geldiğinde ise 1655 yılının Şubat ayında Van beylerbeyliğine atanmıştı. Melek Ahmed Paşa bu atamadan memnun kalmamış, eski bir veziriazamın ilk defa Van'a tayin edilmesini hakaret olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bunun üzerine kendisine hatt-ı humayunla Acem serdarlığı görevi de verilmiştir (Sarica 2004:43). Melek Ahmed Paşa'nın Van beylerbeyi olmasıyla Evliya Çelebi ona musahib olarak hizmet etmiş ve bu dönemde Evliya Doğu Anadolu'da pek çok yeri dolaşma imkanı bulmuştur.

Melek Ahmed Paşa'nın ardından Evliya 9 Mart 1655 tarihinde Van Eyaletine gitmek için Üsküdar'dan yola çıkmış, Paşa'ya Beypazarı'nda yetişmişti (Evliya Çelebi, 2001: 9). Paşa ve maiyyeti Sivas, Malatya, Diyarbakır hattından Van'a ulaşmıştı. Bu seyahat esnasında Paşa, zaman zaman Evliya'ya görevler vermiş ve Evliya, Paşa'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Palu, Ergani ve Eğil beyine giderek Paşa'nın mektuplarını onlara sunmuştur. Daha sonra Paşa Evliya'yı, Başhan menziline Diyarbakır Valisi Firarî Mustafa Paşa'ya onun zimmetinde olan otuz yedi kese borcun tahsili için göndermiştir. Paşa doğu tarafına Tercil ve Mefarikin'e yönelirken Evliya, Başhan'dan Diyarbakır'a doğru yola çıkmış ve bu bölgeyi gezmiştir (Evliya Çelebi, 2001:9). Bu sırada Firarî Mustafa Paşa'nın Mardin ve Sincar çöllerindeki savaş nedeniyle arabuluculuk için Sincar'a gitmesi gerekmiştir. Evliya da Mustafa Paşa'ya katılarak o bölgeye gitmiştir. Sincar Dağı'nın eteğinde konaklarken Evliya, Abdal Han'la ilgili ilk bilgiyi Firarî Mustafa Paşa ile yaptığı görüşme vesilesiyle aktarmıştır. Paşa, Sincar dağının bir bölümünü oluşturan Saçlı Dağı'nda

yaşayan Yezidi Kürtlerin itaatsizliklerinden dolayı üzgün olduğunu ve Evliya'dan daha önce Diyarbakır valiliği yapan Melek Ahmed Paşa'nın Saçlı Dağı Yezidileriyle nasıl baş ettiğini anlatmasını ister. Evliya da bildiklerini Paşa'yla paylaşır. Bu anlatıya göre Melek Ahmed Paşa, IV. Murad'ın Bağdat'ı fethinden sonra Diyarbakır beylerbeyi olmuştu (2 Ocak 1639-14 Ekim 1640) (Sarıca 2004, 42). Bu beylerbeyliği esnasında Bitlis Hanı Abdal Han'a itaatsiz hareketlerinden dolayı kınayıcı bir mektup göndermiş, Han da cevabında "*Melek Paşa bildiğinden kalmasin*" demişti. Bu cevap Paşa'yı hiddetlendirmiş ve hemen Han üzerine sefer kararı almıştı. Ancak yetmiş kişi Han'la Paşa arasına girerek sulhu sağlamışlardı. Bitlis Hanı Paşa'ya ve ağalara hediyeler göndererek onların gönüllerini almayı bilmişti. Bu seferin gerçekleşmemesi üzerine Melek Ahmed Paşa nazarını Saçlı Dağı Yezidileri üzerine çevirmiş, onlara boyun eğdirmişti. Bu bilgiler, Bağdat'ın fethinden hemen sonra Bitlis Hanı ile Paşa arasında yaşanan sürtüşmenin işaretlerini bizlere göstermektedir (Evliya Çelebi, 2001: 41,48-50).

Firarî Mustafa Paşa, savaşı sona erdirdikten sonra Saçlı Dağı Yezidileri üzerine yürümekten vazgeçerek 26 Mayıs 1655 tarihinde Diyarbakır kalesine dönmüştü. Evliya da onlarla birlikte hareket etmişti. Diyarbakır'a varışlarının ertesi günü Paşa, Evliya'yı yanına çağırmış, Melek Ahmed'e olan borcunu teslim ederek onu yola çıkarmıştı. Evliya, Melek Ahmed Paşa'ya Hazzo Kalesi yakınlarındaki bir menzilde ulaşmış ve tüm emanetlerini ona teslim etmişti. Paşa ve kafilesi Bitlis üzerinden geçeceklerdi. Kefender kalesi yakınlarında Bitlis hanı Abdal Han ve askerleri Paşa'yı karşılamışlardı. Abdal Han, Paşa'ya iltifatkâr ve lütufkâr davranmıştı. Bitlis'te on gün konaklamışlar, Han'dan her hususta izzet ve ikram görmüşlerdi. Han, cömertliğiyle hem onların hem de maiyetlerinin gözlerini ve gönüllerini doyurmuştu (Evliya Çelebi, 2001: 54, 55).

Paşa, Bitlis'ten ayrılmadan önce Han'a daha önce aralarında vuku bulan problemleri hatırlatarak bazı nasihatlerde bulunmuştu. Sultan Murad'la Revan seferinden dönerken izzet ve ikramlarını gördüklerini, bunun karşılığında padişahın Han'a Muş haracı hazinesini bağışladığını hatırlatmıştı. Bunun yanı sıra Abdal Han'a, daha önce yaptığı

diğer hataları sıralamıştı. Özellikle Bağdat'ın fethinden sonra hünkarı kutlamak için Diyarbakır'a gelmediğini, bu davranışının padişahı üzüp öfkelenirdiğini, padişahın ondan intikamının alınmasını istediğini belirtmişti. Bu sebeple Diyarbakır beğlerbeği iken kendisinin Han'ın üzerine yürümek istediğini, ancak sorunun sulhla sonuçlandığını söylemişti. Yine Melek Ahmed Paşa, Erzurum valisi iken Abdal Han'ın Bingöl yaylağındaki Kürt halkının koyunlarını yağmaladığını, şikâyet üzere kendisinin Han'a bir mektup gönderdiğini, mektubun Han tarafından parça parça edildiğini, kethüdasının öldürülmek istendiğini, o sırada görevden alınması üzerine kendisinin elinden kurtulduğunu ifade etmişti. Ancak bu olayların gençliklerinde yaşandığını artık Han'ın bu gibi fiillerde bulunmamasını umut ettiğini belirtmiş ve Han'a:

" ... ey hân karındaşım senden ricâm oldur kim biz Âl-i Osmân pâdişâhlarının vezîrleriyiz. Husûsan dâmâd-ı Sultân Murâd Hân'ım. Nitekim ben Van eyâletine mutasarrıfım. Sen benim taht-ı eyâletimde serbes hâkimsin ve mü'ebbed ocaklık olmak üzre bu eyâletine mutasarrıfısın. Ammâ Paşayı hâneme kondurup bu kadar i'zâz u ikrâm etdim, deyüp yanında olan hokkabâz ve sürâhibâz ve ol sihirbâz maymuncuların sözlerine uyup Kürd damarları depreşüp bir nâ-şer'i ü nâ-hemvâr işde bulunmayasın ve her tarafında müşâ olan mîr-i aşâ'irler ile hüsn-i zindegâne edüp memûr olduğun pâdişâh hizmetlerini edâ idesin. Ve illâ bu Melek karındaşında söz doğrudur, zerre kadar şer'at u tarîkat ve hakikat u ma'rifetden taşra taş koparırsan senden baş kopar. Lûtf eyle ben Van'da iken cümle halk ile yahşı geçin ve illâ eğer dersen İpşir Paşa bu Melek Ahmed Paşa'yı Van'a sürdü, ne vaka' u vakarı olsa gerek dersen, ben hâlâ hatt-ı şerif ile serdâr-ı mu'azzam ve tuğrâ-yı garrâ-keş düstûr-ı mükerremim, hemân epsem olup tarîk-ı Hak'dan ayrılma. Sana nasihatim budur." demişti (Evliya Çelebi, 2001: 85).

Nasihatten sonra Paşa, Van'a gitmişti. Evliya ise Han'ın isteği üzerine üç gün daha Bitlis'te kalmıştı. Bu sırada Han, Evliya'ya pašasının deve kinli olduğunu ve otuz yıllık mevzuları yüzüne vurduğunu söylemişti. Evliya ise ona, Paşa'nın niyetinin halis olduğunu, dostluklarına hâlel

gelmemesi için bunları söylemiş olabileceğini zikrederek onun gönlünü almak istemişti. Evliya, Han'ın yanından 7 Mayıs 1655 tarihinde ayrıldı. Adilcevas kalesinde Paşa'ya yetişti ve Abdal Han'ın iyi temennilerini belirttiği mektubunu Paşa'ya verdi. Abdal Han mektubunda temenni olarak Paşa'ya, en kısa zamanda İpşir Paşa'nın katledilmesini umduğunu belirtmişti (Evliya Çelebi, 2001: 86, 96).

Melek Ahmed Paşa ve maiyeti Van'a geldiğinde Paşa'nın otağı Van ovasına kurulmuş, askeri de ovaya yerleşmişti. Paşa hemen ardından Timur tarafından Van kalesinin içerisine yığılan toprağı temizlemek için Van Eyaleti'nin tüm sancakbeylerine ve ocaklık tasarruf eden hakimlerine "*Mekke ve Medine pâdişâhına mutî u münkad iseniz elbette hizmet-i pâdişâhiye gelüp Van kal'ası derneğine gelesiz*" diye emirler göndermişti. Beylerin pek çoğu bu emre uyararak hediyeleri ve askerleriyle Paşa'nın hizmetine girmişlerdi. Mahmudî beylerinden Evliya Bey ile Bitlis Hanı Abdal Han çağrıya cevap vermemişlerdi. Bunun üzerine Melek Ahmed Paşa, Han'a mektuplar yazmış Han ise bu mektuba "*Van'dan bizim atımız su içmez*" diyerek cevap vermişti. Han'ın cevabı Paşa'yı çok hiddetlendirmiş, bu sırada Paşa'yı öfkelen diren başka olaylar da vuku bulmuştu. Birincisi, Paşa'nın çağrısına uyup gelen Van ileri gelenleri ve Kürt beyleri de Abdal Han'dan şikâyetçi olmuşlardı. Onun şii, hurufi, düzenbaz ve yalancı olduğunu söylemişlerdi. İkincisi Erzurum Valisi Tavukçu Mustafa Paşa'dan Han hakkında şikâyet mektubu gelmişti. Paşa mektupta, Melek Ahmed Paşa'nın idaresi altında bulunan Bitlis Hanı'nın kendi eyaletindeki Malazgirt beyinin topraklarına saldırdığını, yağmaladığını, üç yüz suçsuz kişiyi katlettiğini, kırk bin koyununu aldığını, eğer Han'ın üzerine sefere gidilirse kendisinin yirmi bin asker ile katılacağını yazmıştı. Üçüncüsü ise Han hakkında yeniçerilerin şikâyetiydi. Bölgede ticaretle uğraşan yeniçeriler, Bitlis'e gittiklerinde Han'ın onların yüklerine el koyarak zulüm kâr davrandığını belirtmişlerdi (Evliya Çelebi, 2001: 107, 126-127).

Şikâyetleri dinleyen Melek Ahmed Paşa, dört mezhep müftüsünü ve kadısını çağırarak müftülerden fetva, kadıdan da hüccet alıp seferini meşrulaştırma çabasında bulunmuştu. Onlar "*Gazanız mübarek ola! Hemen iki yerden*

gayret kılıcını kuşanıp o şakinin vücudunu keskin kılıç ile dünya sayfasından kazıyın" diye dua da bulunmuşlardı. Han muhalifleri bu gelişmelerden çok memnun olmuşlarsa da Paşa, yine de tedbirli davranmak istemiş seferden önce Abdal Han'a son bir mektup daha göndermeyi düşünmüştü (Evliya Çelebi, 2001: 127).

Paşa, Han'a mektup gönderme kararını aldıktan sonra Evliya'nın da içinde bulunduğu maiyetiyle Van kalesini gezmiş, kesik burcunun üzerinde Sultan IV. Murad için yapılan tek katlı küçük köşkün yanına geldiğinde, Revan seferi sonunda burada Sultan'la yaşadıkları hatıraları canlanmıştı. Çünkü, Melek Ahmed sultanın çukadarı iken padişah tarafından silahdarlığa ve musahibliğe bu köşkte getirilmişti. Paşa'nın geçmişe dönüşü bu hatırasıyla bitmez ve İpşir Paşa'nın kaymakamı iken gördüğü bir rüyayı anlatarak devam eder. Paşa rüyasında Sultan IV. Murad'ı görür. Sultan O'na bir somun ekmeği verir ve bu ekmeğin Van'da pişirildiğini, İpşir Paşa'nın da bu ekmeği istediğini ancak ona verilmediğini söyler. Devamında Sultan O'na Van kalesinde Melek Ahmed'i silahdar ettiğini ve şimdi ise kendisine bu ekmeği vereceğini, gönül rahatlığıyla ekmeği yemesini ister. Melek Ahmed ise Sultan'a ekmeğe kan bulaşmış olduğunu söyler. Bunun üzerine Sultan, o kanlı parçadan kızı İsmihan Kaya Hatun'a göndermesini ve onun bunu yıkayarak yemesini, bir parçasını Bitlis Hanı'na göndermesini, bir parçasının da kendisi tarafından yenilmesini emreder. Paşa, rüyasını anlatmayı bitirdikten sonra kendisi yorumlamaya başlar. Ona göre, Sultanın kendisine Van'da pişen bir ekmeği vermesi onun Van'a tayin edileceğinin bir işareti idi. İpşir Paşa'ya ekmeğin verilmemesi İpşir Paşa Van'a atandığında Vanlıların İpşir'e kötü muamelesinin bir aksiydi. Melek Ahmed'in "sultanım bu kanlı ekmeğin yenir mi?" diye sorması, kendisinin Van'da kan dökeceğinin ve haram ekmeğin yiyeyeceğinin işareti idi. İsmihan Hatun'un ekmeği yıkayarak yemesi Melek Ahmed'den ona gidecek malın helallüğünün simgesi idi. Bitlis Hanı'na kanlı bir ekmeğin parçasının gönderilmesi ise Han'ın üzerine yapılacak seferin işaretiydi. Rüyanın sonundaki "*Mansur ve muzaffer ol*" cümlesi ise kazanılacak zafere delalet etmekteydi.

Melek Ahmed Paşa gelen şikâyetlerle geçmişte gördüğü rüyasını birlikte yorumlayarak Abdal han'a bir nasihat mektubu yazdırmıştır. Paşa mektubuna Bitlis Hanı'nı kötileyici ve aşağılayıcı sözlerle başlar. Onun sapıklığından, eşkiyalığından, inançsızlığından, bozgunculuğundan ve Harici mezhebini benimsemesinden, Yezidi Kürtleriyle olan işbirliğinden dem vurur. Mektubu kaleme alma sebebini de "...senin Osmanoğlu devletinde Tanrı emri ile kulağını bir çekeyim ki kulağına küpe olup çoluk çocuğunla kulağı halkalı köle gibi Al-i Osman'a kul olasın" cümleleriyle ifade eder (Evliya Çelebi, 2001: 280). Devamında Erzurum valisi iken Han'ın yaptıklarını gençliğine verip affettiğini belirtmiş ve onun hakkındaki yeni şikâyetleri mektubunda bir bir sıralamıştır. Daha önce ona öğütlerde bulunduğunu, ancak Han'ın bunlara uymadığını ve dört mezhep müftüsünden sefer için fetva alındığını belirtmiştir. Mektup ulaşır ulaşmaz şikâyetçilerle yüzleşmesi için yanına gelmesini istemiş, geldiği takdirde kendisine, malına ve ailesine zarar verilmeyeceğini taahhüt etmiştir. Eğer gelmezse malının mülkünün yağmalanacağı tehdidinde bulunmuş ve savaş için Rahova'da hazır olacağını belirtmiştir. Mektup "Ya taht ola, ya baht ola, vesselam" ifadesiyle sonlanmıştır (Evliya Çelebi, 2001: 126-129).

Paşa'nın mektubu ve Erzurum Valisinin şikâyet mektubu Han'a kapıcı başıyla gönderilir. Mektup okunduğunda Han hüzünlenmiş ve "Bre canım, biz ne acayip cürüm sahibi olup katli vacib olmuşuz ki elimiz vilayetimiz yağmalanıp bu kadar azara ve cezaya müstehak olayuz. Emir Hudânındır, iki el bir baş içindir" der. Kapıcı başının yanında affedilebilmek için bir mektup yazılmasını, Karun hazinesi gibi hediye hazır edilmesini emretmiştir. Diğer taraftan ise eyaletindeki tüm Kürd beylerine mektup yazarak onlardan yardım istemiştir. Şehri tahkim edip, asker toplamaya başlamıştır (Evliya Çelebi, 2001: 281).

Abdal Han'ın Paşa'ya gönderdiği mektupta ılımlı bir üslup sergilediği dikkati çeker. Mektubunun girişinde Allah'ın insanı hayır ve şerri ayırabilmesi için akılla yaratmasından söz etmiş, kötü zan ile üzerine yürünmesinin reva olup olmadığını, Bitlis şehri yağmalanırsa Paşa'nın padişaha nasıl cevap vereceğini ve daha önce kendisine Paşa tarafından verilen sözlerin niçin unutulduğunu, halk sevgisinin

bu şekilde mi olacağını sormuştur. Devamında kendisine isnat edilen suçlamalara cevap vermiştir. Kürt kavminin Malazgirt yaylağına çıkarken koyun vergisini almak istediğini ancak Malazgirt Beyi'nin bunu engellemeye çalıştığını, bu arada çatışma olduğunu, birkaç adamın öldüğünü ve konuyla ilgili ellerinde dört mezhepten alınan fetvaların bulunduğunu söylemiştir. Yeniçeriler hususunda da onların vergi vermedikleri gibi diğer tüccarın da vergilerini vermelerini engellediklerini, kendilerinin karşısına silah ile çıktıklarını, adamlarını yaraladıklarını ve durumun kadı sicilinde kayıtlı bulunduğunu bildirmiş konuyla ilgili hüccetleri mektuba eklemiştir. Eğer kendi hatası varsa tövbe ettiğinin ve affedilmek istendiğini söylemiştir. Mektubunu "Vesselam. Baki olasız" diyerek bitirmiştir.

Han'ın mektubu Van kalesine Han'ın bir ağası ve pek çok Bitlis ayanı tarafından getirilmişti. Mektubun okunması üzerine Paşa, mektuptaki ifadelerden hoşlanmış, Han'ın niçin kendisinin gelmediğini sormuştur. Ağası, Han'ın biraz hatırının kırık olduğunu belirterek yeniçerilerle sulh etmek istediğini söylemiştir. Han'a muhalif Van ayanı ise Han'ın Paşa'ya tavşan uykusu verip asker topladığından, ona güvenilmeyeceğinden, sefer edilmesi gerektiğinden söz etmişlerdir. Evliya burada bu kişilerin yetmiş bin hile ve şeytanlık ile Paşa'nın kanına girerek sefer emrini çıkarttıklarını vurgular. Ancak, Bitlis hanının tedibi aslında Paşa'nın uzun süredir zihnindedir. Son olaylar adeta bir kıvılcım oluşturmuştur. Paşa, Evliya'ya "bu savaşın aslını bilir misin?" diye sormuş, O da bilmediğini ifade etmiştir. Bu cevap üzerine Paşa, Bağdat'ın fethinden sonra Bitlis Hanı'nın Sultan Murad'ı tebrik etmeyişi sebep olarak göstermiştir. Sultanın hüzünlendiğini ve Paşa'dan intikamını almasını istediğinden söz etmiştir. Sultan'ın bu sözleri Paşa'nın zihnine işlemiş ve şartlar müsait olduğunda su yüzüne çıkmıştır (Evliya Çelebi, 2001: 148).

Sefere karar verilmesiyle birlikte yoğun bir hazırlık aşaması yaşanmıştır. Erzurum valisinden, Diyarbakır valisinden ve Van eyaleti sancak ve kazalarından asker istenmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasıyla 5 Temmuz 1655 tarihinde kırk bin asker ile Abdal Han üzerine sefere yürünmüştür. Paşa ele geçirilen esirlerden biri olan Yağcıoğlu'ndan

Han'ın kuvvetleri, ona gelen yardımlar ve destekçileri hakkında ayrıntılı bilgi almıştır. Bu kişi Paşa'yı Van eyaleti içerisinde olup Han'ı destekleyen beyler hakkında da uyarmıştır. Onların pusu halinde bekleyeceklerini, eğer Paşa'nın yenilmesi halinde sefere sebep olan Van beylerini kılıçtan geçireceklerini ifade etmiştir. Paşa kılık değiştirerek Bitlis siperlerini gezip görmek için keşfe çıkmış ve bu keşif sonucu saldırı planını hazırlamıştı. Evliya, Bitlis siperlerinin güçlüğünden yüksekliğinden övgüyle bahseder ve Bitlis'e girilen dere ağzının İskender Seddi ile kapatıldığından söz eder. Paşa beylere öncelikli amaçlarının Han'ın ele geçirilmesi olduğunu hatırlatmış reayaya, çocuklara ve kadınlara zarar verilmemesini, evlerinin yağmalanmamasını istemiştir. Yağmaya giden askerlere kurulan pusu ve iki yüz kişinin kaybı sonucu Paşa Han için "*Bre bre şu nâmerd han gerçi hânesinde mihmân olduğumuzda bize hokkabaz şekilli göründü ammâ müdebbir imiş*" demişti. Bu olaydan sonra Paşa Han'ın gece baskını yapmasından ürkmüş ve daha tedbirli davranmaya başlamıştı. Ancak Han'ın kuvvetlerinin çok olmasından korkmamış çekinmemişti. Paşa'ya yapılan suikast girişimi de neticesiz kalmış Paşa bu olaydan sonra hep zirhıyla gezmişti. Bu süreçte Han tarafında da olumsuzluklar yaşanmış, savaştan kaçanları Han katletmişti. Askerler Han'ın başını basarak zahiresini ele geçirmişler, halk da bir zahire tanesine muhtaç duruma düşmüştü.

Bu olaylardan sonra savaş, Fetih suresi okunarak Temmuz ayının sonlarında başladı ve oldukça şiddetli geçti. Han askerleri, Paşa'nın organizasyonu ve asker gücü karşısında tutunamadılar. Abdal Han, siperlerinin bozulup Osmanlı güçlerinin ilerlediğini gördüğünde çoluk çocuğunu, pahada ağır kıymetli eşyalarını toplayıp beş bin askeriyle birlikte Mudiki dağlarına kaçarak Mudiki Ali Ağa'ya sığınmıştı. Çoluk çocuğunu burada bıraktıktan sonra kendisi sırta kadem basmıştı. Paşa, Han'ın kaçışını duyar duymaz Malazgirt beyini yedi bin askeriyle birlikte Han'ın peşinden göndermişti. Bitlis halkının şikâyeti üzerine yağma durdurulmuş, geriye Bitlis Kalesinin fethi kalmıştı. Han'ın bütün malı, mülkü ve kıymetli eşyaları kaledeydi. Paşa, kalenin zarar görmeden teslim edilmesi için çabalasa da bu çabası sonuç bulmadı. Kale içindekiler "*Kal'a Hânındır, Âl-i Osman'ın kal'ada*

ne alâkası vardır. Osmanlı kal'ası olsa içinde Osmanlı kulu olurdu. Biz cümle han kullarıyız" demişlerdi. Bunun üzerine surlar dövülerek 29 Temmuz'da kale fethedilmişti. Hanın peşinden giden kuvvetler ise onu bulamadan geri dönmüşlerdi. Ancak Han'ın kaçarken yollarda bıraktıkları at, çadır, otağ gibi eşyaları geri getirilmişti. Han'dan ve askerlerden kalan eşyalar gazilere bölüştürülmüştü.

31 Temmuz'da Bitlis'te bir divan tertip olunmuştu. Bilginler, salihler, şeyhler ve Abdal Han'ın oğulları divanda hazır bulunmuşlardı. Abdal Han'ın oğulları Ziyaeddin Bey Zal Paşa'nın kızıdan, Bedreddin (Bedir) Arap hanımından, Nuruddehr ise bir cariyeden olma oğluydu. Bitlis ileri gelenleri Paşa'dan Ziyaeddin'in han yapılmasını, Abdal Han'ın da yakalanmasını istemişlerdi. Elli yıldır Han'ın elinden zulüm çektiklerini, çocuklarının dahi kendisinden bezmiş olduklarını söylemişlerdi. Paşa, Abdal Han'ın borçlarını ödemeyi taahhüt ettikleri takdirde isteklerinin yerine getirileceğini, eğer kabul etmezlerse Bitlis hükümetinin beylerbeylik olması yönünde arzda bulunacağını bildirmişti. Onlar ise Han'ın borçlarını ödemeyi taahhüt etmişler ve bölgelerinin beylerbeylik olmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Ziyaeddin Bey han ilan edilmişti (Evliya Çelebi, 2001: 131-152).

Abdal Han'ın borçlarının ödenebilmesi için Han'ın değerli eşyalarının satılmasına karar verilmiş ve tüm eşyalar yüz elli katırla Paşa'nın otağına satılmak için getirilmişti. On dört adet göz kamaştırıcı sandukanın içerisinden kürk, mücevherat, kap kacak, sandık gibi pek çok değerli eşya ile kitap çıkmıştı. Dört gün süren mezat ile bunlar satılmış, gelir Han'ın alacaklılarına dağıtılmış geri kalanı ise Paşa'ya verilmişti. Bitlis'te düzen sağlandıktan sonra Melek Ahmed Paşa'yla ordusu 2 Ağustos 1655 tarihinde buradan ayrılmışlardı (Evliya Çelebi, 2001: 152, 154-161).

Van'a dönüşlerinden sonra Evliya, Melek Ahmed Paşa tarafından Acem diyarına gitmek üzere elçilikle görevlendirildi ve 11 Eylül 1655'de yola çıktı. Rumiye'ye, Tebriz'e gitti. Bu sırada Evliya Tebriz hanı ile görüşürken Van'da hareketlenmelerin olduğu, Abdal Han'ın Bitlis'e geldiği ve Paşa'nın yine sefer hazırlığında olduğuna dair haberler aldı. Seferin kendisi üzerine yapılacağını düşünen Tebriz Hanı ise

bu bilgiler üzerine rahata ermişti (Evliya Çelebi, 2001: 169,192, 197-198). Evliya, Tebriz'den sonra Bağdat'a giderek Bağdat valisi Murtaza Paşa'yla görüştü ve burada da Melek Ahmed Paşa'nın sözcülüğünü yaptı. Daha sonra Murtaza Paşa'nın isteğiyle Basra tarafına gitti ve yine geri Bağdat'a döndü. Görevini bitirdiğinde Bağdat'tan Musul, Siirt üzerinden Van'a gitmek üzere yola çıktı (Evliya Çelebi, 2001: 238, 288, 296, 345, 359-360). Elçilikle başlayan bu seyahati toplam sekiz ay sürdü.

Evliya, Van'a döner dönmez Paşa tarafından Veziriazam Süleyman Paşa'yla görüşmek üzere İstanbul'a ulak olarak gönderildi (Evliya Çelebi, 2007a: 7). 1656 yılının başlarında Evliya İstanbul'dadır ve bu sırada vuku bulan Vaka-yı Vakvakiye'ye tanıklık etmiştir. Nisan ayında da Veziriazam Siyavuş Paşa'nın mektubuyla İstanbul'dan ayrılmıştır. Erzurum, Malazgirt, Erciş üzerinden on üç gün sonra Van'a ulaşmıştır. Geldikten sonra Paşa tarafından Bitlis ve Ziriki beğine gitmek üzere görevlendirilmiştir. Evliya, Bitlis'te iken Melek Ahmed Paşa'nın Van'dan azlinin yerine de Pehleli Ahmed Paşa'nın atandığı haberini almıştır. Bu haber üzerine hemen Abdal Han da Bitlis'e geri dönmüştür. Bitlis'e geldiğinde Abdal Han Evliya'yı burada görmekten memnun olduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi 2007a, 7-14).

Han'ın dönüşü Bitlis halkını ve başta oğlu Ziyaeddin Bey'i telaşlandırmıştır. Ziyaeddin Bey babasına, kimsenin hanlıklarına müdahale etmemesi için hanlığı vekâleten üzerine aldığını ama artık babasının han olması gerektiğini ifade etmişse de Abdal Han böyle bir talebinin olmadığını ve hanlığın oğullarınca yönetilmesi gerektiğini söylemiştir (Evliya Çelebi, 2007a: 13-14). Han'ın dönüşünden sonra Evliya burada bir müddet daha kalmış, bir süre sonra Ziyaeddin'in annesi Hanım Sultan ona bir adamını göndererek durmaksızın Paşa'sına gitmesini ve kendisini dualarından eksik etmemesini söylemiştir. Haber Evliya'yı tedirgin etmişse de oradan hemen ayrılamamıştır. Bu haberden sonra Hanın oğulları Bedir Beğ ve Nuruddehr kahvaltı yapan Evliya'nın yanına gelmişler onunla sorgulayıcı tarzda konuşmuşlardır. Neden ramazan ayında hanlıkları üzerine sefer yapıp binlerce adamlarının öldürüldüğünü, neden on Mısır hazinesinin kendilerinden alındığını sormuşlar ve bunların Paşa'nın ve

onunla hareket eden Van beğlerinin yanına bırakılmayacağını söylemişlerdir. Evliya onlara sükûnetle kendisinin cenkle ilgisinin olmadığını, onların duacısı ve misafirleri olduğunu belirtmiştir. Bu cevabı karşısında Bedir Beğ,

" Belî hakkâ ki, Evliya Çelebi bir garibü'd-diyar seyyah-ı âlemdir. Her kimin arabasına binerse anın türkisin okur ve her kimin ihsânın görürse medh-ü senasında olur. Her kanda başı hoş anda ta'âmı yeyüb ser-hoş geçinir" diyerek Evliya'ya küçümseyici bir tavır takınmıştır.

Bedir Beğ'in bu sözlerinden sonra, Melek Ahmed Paşa'nın Ziyaeddin'e kethüda olarak bıraktığı Haydar Kethüda ve adamları, onların adamları tarafından öldürülmüştür. Bu esnada Nuruddehr Evliya'yı tekrar tahrik etmeye çalışmıştır. Yaşanan bu olaylar Evliya'yı son derece tedirgin etmiş ve burada kaldığı sürece gece uykuları kaçmıştır. Firar planları zihninde dolaşır olmuş sürekli kaçış için planlar yapmıştır. Bu süreçte Abdal Han yine Evliya'ya iltifat etmiş, Paşa'ya gitmektense onlarla kaldığı için memnuniyetini ifade etmiş, onu oğullarının hocası olarak tayin etmiş ve kızlarından birini ona vereceğini belirtmiştir. Bu sözler bile Evliya'nın kendisini güvende hissetmesini sağlamamıştır. Ancak, şiddetli kıştan dolayı iki ay daha burada kalmak zorunda kalmıştır.

Melek Ahmed Paşa bu sırada Han'ın borcu olan 20 kesenin tahsilini istemiştir. Abdal Han bu istek üzerine hiddetlenmiş *"bizden aldıkları yetmedi mi ?"* demiştir. Paşa'nın İstanbul'a dönüş yolunda Diyarbakir hattını kullanmasını ve Bitlis deresinden geçmesini umduğunu belirtmiştir. Bu yolu kullanırsa onu topa tutulmuş maymuna döndüreceğini, eşek gibi bağirtacağını söylemiştir. Bu esnada Evliya'ya fikrini sormuş O da kötülüğe iyilikle cevap verilmesinin buyrulduğunu ifade etmiş ve Han da onu tasdik edici cümleler kurmuştu. Bu arada Bitlis'ten pek çok kişi Paşa'yla işbirliği yaptıkları için öldürülmüşlerdir. Bu süreçte Evliya, Ziyaeddin Bey'le daha da yakınlaşmış, Han ailesine karşı sürekli tedbir içinde davranmış, bir taraftan da kaçış için fırsat kollamıştır. Ziyaeddin Bey de, kardeşlerinin kendisine olan tutumundan memnun değildir. Hatta, Melek Ahmed Paşa'nın yanına gitmek istediğini Evliya'ya söylemiş ve o gece kardeşi

Nuruddehr tarafından katledilmiştir. Aynı odada uyuyan Evliya da ani bir kararla hızla odayı terk edip kaçış planını gerçekleştirmiştir. Van'a vardıklarında beylerbeyi değişikliğinin gerçekleşmiş olduğunu ve Paşa'nın yola çıkıp Adilcevaz'da olduğunu öğrenmiştir. O tarafa hemen yola çıkmışlar, peşlerinden gelenler onlara yetişmek üzereyken Ahlat kalesine sığınmışlardır. Tehlikeyi atlattıktan sonra tekrar yola çıkmışlar, Adilcevaz'a vardıklarında Paşa'yı olanlar hakkında bilgilendirmişler ve Paşa'yı kullanmayı planladığı Bitlis yolundan geri çevirmişler, yeni bir güzergâh belirlemişlerdir. Malazgirt kalesindelerken Abdal Han'dan Paşa'ya muhabbetnameler, Evliya'ya da bir mektup gelmiştir. Abdal Han, mektubunda Evliya'nın neden kaçtığını sormuş, bu gibi olayların Kürdistan'da olabileceğini belirtmiş ve Evliya'nın geride kalan eşyalarını da göndermiştir. Abdal Han mektubunda Ziyaeddin'in katlinden sonra Nuruddehr'in de onun kanına karşılık katledildiğinden üzüntüyle söz etmiştir (Evliya Çelebi, 2007a: 14-25).

İstanbul'a varışlarından sonra Melek Ahmed Paşa 1656 yılı Temmuz ayı sonlarında Özi Beylerbeyliğine atanmış ve Evliya da ona katılmıştır. (Evliya Çelebi, 2007a: 44) (Sarica, 2004: 43) (İlgürel, 1995: 530). Bu atamadan sonra artık Evliya'nın yolu bir daha Bitlis'e düşmeyecektir.

3. ABDAL HAN'IN SİYASİ PORTRESİ

Bitlis Hanlığı, Yavuz Selim döneminde gerçekleşen Çaldıran savaşından sonraki süreçte Osmanlı hakimiyeti altına girmiş ve Bitlis Hanı Şeref Han Mart 1516 tarihinde İstanbul'a gelerek itaatini bildirmiştir (İnalçık, 2009: 139). Fetihten sonra Bitlis bir hükümet sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Ancak İrakeyn seferi sonrasında Bitlis Hanlığı'nın statüsü değiştirilerek Ulama Paşa'ya verilmiş bunun üzerine Bitlis Hanı Şemseddin Bey Şah I. Tahmasb'a iltica etmiştir. Bu iltica süreci Şeref Han'ın 1578 yılında Osmanlı hakimiyetine girişine ve hanlığını yeniden Bitlis'te tesisine değin devam etmiştir (Kütükoğlu, 1994: 364) (Evliya Çelebi, 2001: 151). Şeref Han bu süreçte yaşanan Osmanlı-İran harplerinde Osmanlı safında etkin bir rol oynamıştır (Kütükoğlu, 1993: 138).

Osmanlı'da yurtluk ocaklık ve hükümet sancak sistemi ekseriyetle feodal yapının güçlü olduğu Diyarbakir, Van, Erzurum, Rakka, Çıldır ve Halep gibi doğu eyaletlerinde uygulanmıştır. Bu uygulama merkeziyetçi yapının esneme noktalarında ortaya çıkmış ve bölgenin Osmanlı idaresine eklenmesini, ısındırılması hedefini gütmüştür. Devlet, İran harplerinden önce bölgedeki hakimleri tarafına çekebilmek için bu sistemle onların haklarını koruyacağı garantisini vermiş, yerel beyleri kendi tarafına çekmek istemiş ve onlara istimâlet-nâmeler göndermiştir (Kılıç: 2001, 266-266). Bu sancaklarda, sancak beyliği bölgenin hakimi olan ailededir ve beylik babadan oğla intikal eder. Yurtluk sancaklarda tahrir yapılırken, hükümet sancaklarda tahrir de söz konusu değildir. Bu nedenle hükümet sancaklarda tüm gelir hakime aittir. Askeri bakımdan, sefere çağrıldıklarında hâkimiyetleri altındaki beylerbeyinin emrine girmek zorundadırlar (Ünal, 2008: 171; İnalçık, 2009: 140). Bitlis üzerinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki hükümetlik statüsüne merkezden sık sık müdahale edilebilmiş, bu bölgeler de de tahrir uygulanabilmiştir (İnbaşı, 2007: 247) (Kılıç, 1997:138).

Bölgedeki Kürtleri Evliya, "Düvel-i âl-i Abbâsiyân-ı Ekrâd" olarak nitelendirir. Cizre hakimi, Seyyid Han, Sûrân, Ardalân, Harîr, Pinyanişi, Mahmûdî, Hakkârî, Hizân, Bitlîs, Hazzo ve Palû hükümetlik üzere yönetilen hanlıklardır. Evliya bu sistem hakkında

"Bu zikr olunan on iki hükümet kânûn-ı Selîm Hân-ı Evvel'den berü azl u nasb kabûl etmezler. Evlâd-ı evlâda vüzerâ arzıyla, emr-i pâdişâhî ile hükümetdir. Ve bunlara taraf-ı pâdişâhîden nâme ve emirlerinde Cenâb-ı İzzet-me'âbyazılır. Ve bu hâkimlere ahâlî-i vilâyet "Hân" derler. Ammâ bu zikr olunan on iki aded tabaka hâkimleri kendülerin nesl-i âl-i Abbâsiyân'dan ederler." der.

Bunların dışında, Erzurum, Diyarbakir, Van, Musul, Şehrîzol ve Bağdat'ta da Kürt beğleri mevcuttur. Bunların ataması ise eyalet valilerinin yetkisi altındadır (Evliya Çelebi, 2007b: 38).

Abdal Han, atası Şeref Han döneminde hükümet sancak olarak Van eyaleti içerisinde teşkilatlandırılan hükümetin hakimidir. Evliya, Han'ın Abbasi soyundan geldiğini ve onlara Rojikiyan kavmi dendiğini belirtir. Bu kavmin yirmi aşiretten oluştuğunu ve yirmi binden fazla askere sahip olduklarını belirten Evliya, savaş dönemlerinde elli bin asker toplayabildiklerini de vurgular (Evliya Çelebi, 2007b: 37, 2001:118).

Abdal Han'ın babası Şeref Han'ın oğlu Ziyaeddin Bey'dir dolayısıyla Abdal Han Şeref Han'ın torunudur. Abdal Han'ın ne zaman hanlığının başına geçtiğine dair net bilgiler olmasa da bu konuda bazı ipuçları vardır. 1631 tarihli tevcihat defterinde Bitlis'in Ziyaeddin oğlu Abdal'ın tasarrufunda bulunduğu belirtilmiştir (Inbaşı, 2007: 249). Abdal Han'ın 1638 yılındaki Bağdat seferi esnasında da han olduğunu biliyoruz. Ayrıca, Bitlis ayanı Paşa'ya han hakkında şikâyetçi olurlarken hanın elli yıldır kendilerine zulmettiğini söylemişlerdir. Bu ifade bizi, Han'ın yaklaşık elli yıldır bölgede beylik ettiği fikrine götürmüştür. (Evliya Çelebi, 2001: 151). Tabii ki bu bilgiler diğer kaynaklarla desteklenmeye muhtaçtır. Evliya Abdal Han'ın yaşıyla ilgili iki ayrı bilgi verir. Birincisinde 1650 tarihinde yetmiş yaşında olduğunu ifade eder (Evliya Çelebi, 2001: 81). 1656 yılındaki olayları anlatırken de kendi ifadesiyle onun seksen yaşına girdiğini ifade eder. (Evliya Çelebi, 2007a: 14). Bu veriler, onun 1575-80'li yıllarda doğduğunu ve yirmi beş yaşlarında Bitlis'e han olduğunu gösterir.

Evliya'nın anlatımlarından hareketle Abdal Han'ın siyasi duruş açısından mutlak biçimde Osmanlı idaresi altına girmek istemediğini ifade edebiliriz. Han, Osmanlı padişahı ve beyleri kendi hâkimiyet bölgesine geldiklerinde her türlü izzet ve ikramdan çekinmemiş, saygıda kusur etmemiştir. Ancak dışarıdan gelen müdahaleler konusunda da oldukça temkinli ve serttir. Melek Ahmed Paşa'nın Erzurum, Diyarbakir ve Van valiliği esnasındaki Paşa'ya olan tavırları bunun birer göstergesidir. Bitlis hükümeti, Van eyaletine bağlı olduğu halde Paşa'nın kaledeki toprağın temizlenmesi hususundaki emrine itaat etmemiş, Paşa'ya gönderdiği cevabındaki '*bizim atlarımız Van'dan su içmez cümlesiyle*' Van eyaletine bağlılığının bir önemi olmadığını, kendisinin o bölgeyle

ilgili bir sorumluluğunun bulunmadığını ima etmiştir. Bu siyasi duruşu sadece Osmanlı'ya karşı değildir. Çevresindeki diğer Kürt beyleriyle de anlaşmazlıkları vardır. Bu beyler, Han üzerine sefer yapılması noktasında oldukça etkili olmuşlardır. Beylerin tavırları Abdal Han'dan oldukça çekindikliklerini de gösterir. Bitlis ayanının ve halkının da Han'dan muzdarip olduklarını görüyoruz. Ziyaeddin Bey'in kendilerine han olarak seçilmesi hususunda isteklerini belirtirken, hem kendilerinin hem de oğullarının Han'dan çok çektiklerini, onun zulmünden kurtulmak istediklerini, bir an önce ele geçirilmesini talep ettiklerini beyan etmişlerdir (Evliya Çelebi, 2001: 151). Bu ifadelerin gerçeği yansıtmayıp yansıtmadığı, yeni düzene ayak uydurma gayretinin mi bir ifadesi olduğu tam anlamıyla bilinemeyecek konulardan biridir. Ancak Han geri döndüğünde hem Ziyaeddin Bey'in hem de ileri gelenlerin Han'a karşı tutumları onların Han'dan ne derece çekindiklerinin birer işaretidir (Evliya Çelebi, 2007a: 14).

Abdal Han dik siyasi duruşunun yanı sıra iyi bir diplomasi uygulayıcısı olarak karşımıza çıkar. Melek Ahmed Paşa'nın mektubuna yazdığı cevapta bu düşüncemizin sebeplerini bulabiliyoruz. Han mektubunda kendisini "*değersiz zerre*" olarak nitelerken Paşa'yı "*yeryüzü halifesinin veziri*" olarak tanımlar. Paşa'nın sebepsiz pek çok insanın ölümüne sebep olmaktan ötürü mahşer gününde sorgulanacağını söyleyerek onu Allah indinde sorumlu tutar. Bir taraftan Bitlis şehrini Osman oğlu yurdu olarak tanımlar ve seferden görülecek zarar konusunda padişaha ne cevap vereceğini Paşa'ya sorar. Kendisine isnat edilen suçlamaları delilleriyle yalanlar. Eğer hatası varsa da ayete istinaden tövbekâr olduğunu bildirir. Abdal Han'ın mektubu kaleme alış biçimi oldukça alçak gönüllücedir. Mektupta dik siyasi duruşunu oldukça yumuşatmıştır. Bu yaklaşımı onu diplomatik araç olarak mektubu iyi kullandığını gösterir (Evliya Çelebi, 2001: 129-130). Han mektubunda böyle bir yaklaşım sergilerken bir taraftan Paşa'nın saldırı ihtimaline karşı da her türlü önlemi almıştır. Mektuptaki üslubuyla, gerçekteki tavrının birbirine benzeşmediğini söyleyebiliriz. Bu tavır tarzı onun diplomasi yolunu açık tutmaya çalıştığının ve tedbirli idarecilik yolunu benimsediğinin önemli birer göstergesidir.

Melek Ahmed Paşa'nın görevden alınmasından sonra yaşananlar da onun siyasi portresi için önem taşır. Paşa'nın azledildiği haberini alır almaz Bitlis'e dönmüştür. Oğulları ve Bitlis ayanı önünde artık hanlık yapmayacağını bildirmesine rağmen sonraki yaşananlarla Evliya'nın bu konudaki düşünceleri onun bu niyetinde samimi olmadığı yönündedir. Öncelikle döndükten sonra savaş sırasındaki tüm işbirlikçilerini ortadan kaldırışı, devamında oğulları arasındaki mücadeleyi körükleyişi, onları birbirine katlettiği ve hanlığın başına tekrar geçişi bunun birer göstergesidir. Tüm bunları yaparken oldukça kendinden emindir ve kimseden korkusu olmadığı izlenimini verir. Hatta Melek Ahmed Paşa'nın dönüş yolu olarak Bitlis güzergâhını seçmesini hararetle ister. Paşa'nın tuğ ve alemlerini de alarak intikam alma düşüncesindedir (Evliya Çelebi, 2007a: 17). Paşa ise Evliya'nın uyarısıyla güzergâh değiştirir ve muhtemel bir saldırıdan kurtulur. Paşa'nın ve Evliya'nın bu tutumu onların da Abdal Han'dan ne derece çekindiklerini göstermektedir.

4. ABDAL HAN'IN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ VE HÜNERLERİ

Evliya'nın tarifine göre, kısa boylu ve boyunlu, geniş omuzlu, ince belli, kalın pazılı, esmer tenli, gaga burunlu, geniş alınlı, gök gözlü, iri kulaklı, gür bıyıklı, kır sakallı, nur yüzlüdür. Yüksek sesli, zinde ve sağlamdır. Duruş ve tavır ise hükümdarlara yaraşır. Yüksek derecede marifet sahibidir, cömerttir, yumuşak huylu ve güzel ahlaklıdır. Misafirlerine karşı oldukça lütufkârdır. Bu özellikleri sebebiyle Evliya onu Hatem-i Tai'ye benzetir (Evliya Çelebi, 2001: 81). Evliya'nın Abdal Han için bu benzetmeyi yapması onun en başta cömertliğine vurgu yapmak içindir. Çünkü Hatem-i Tai, cahiliye devrinde yaşamış şair bir kabile reisidir. Cömertliği, hoşgörüsü, tevazusu, sadakati, iffeti ve vefakârlığı ile tanınır (Tülücü, 1997: 472-473). Han aynı zamanda oldukça tedbirli bir kişi olarak karşımıza çıkar. Paşa'ya oldukça yumuşak bir mektup yazarken sefer ve baskın ihtimaline karşılık her türlü tedbiri de hemen almaya başlar. Pek çok değerli eşyasını hazinesini savaştan önce dağlara kaçırmıştır. Bitlisen düşeceğini anlar anlamaz hemen şehri terk etmiştir. Melek Ahmed Paşa da sefer esnasında onun tedbirliliğinden oldukça etkilenmiştir.

Evliya, Han için yedi yüz yetmiş hünerde ustalık sahibi olduğunu belirtir ve onu "hezârfen" yani bin fenni bilen, çok bilgili kelimesiyle tanımlar. Onun bu özellikleri taşımasının altında yatan sebep ise hüner sahiplerine ve bilginlere gösterdiği saygıdır. Gösterdiği saygı ve iltifat nedeniyle sanatında ustalaşmış kişiler Han'ın yanına gelirler, hünerlerini gösterirler ve ondan ihsan almaya çalışırlardı. Han ise onları misafir eder, bağ, bağçe, ev tahsis eder ve onların hünerlerini, ilimlerini öğrenmeye çalışırdı. Oğullarını da bu vasıta ile hünerli ve bilgili yetiştirebilmişti. Bu özellikleri Han'ın zengin ufuklu, açık zihinli, ilim ve hüner hâmis birisi olduğuna işaret etmektedir.

Evliya'nın anlatısına göre iyi bir hekim, cerrah ve veterinerdir. Göz hekimliğinde de başarılıdır. Evliya yaptığı birkaç göz operasyonuna da şahitlik etmiştir. Kütüphanesinde de göz hekimliğine dair esere rastlanması bu bilgileri kuvvetlendirmektedir. İyi bir veteriner özelliklerini de taşır. Atları, kuşları tedavi eder. Bu özellikleriyle Evliya'ya göre Galenos (Calinus), Hipokrat (Bukrat) gibi hekimlerden üstündür. Han'ın maharetleri bununla bitmez. Usta bir at binici, silahşör ve avcıdır. Mimarlık alanında da başarılıdır. Sarayının çizimleri ve resimleri kendisine aittir. Yaptırdığı hamam dillere destandır. Suni olarak oluşturduğu göl de Evliya tarafından çok beğenilmiştir. Yine, ciltçilikte, resim ilminde, hattatlıkta, şairlikte, demircilikte, kuyumculukta, hakkaklıkta, musikide, sazandelikte, terzilikte, müezzinlikte, meddahlıkta, berberlikte, kürkçülükte, okçulukta, dokumacılıkta, saraçlıkta, tamircilikte, kılıç yapımında, marangozlukta, doğramacılıkta, boyacılıkta, ziraatçilikte, saat ustalığında, müfessirlikte ve daha pek çok ilimde, sanatta marifet sahibidir. Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe bilir. Arapça ve Farsçası oldukça ileri düzeydedir.

Evliya'nın Abdal Han'ın hünerleriyle ilgili anlatısında abartı hissedilmektedir. Ancak onun hünerlerine dair bir diğer atfı Naima tarihinde de rastlıyoruz. Naima, tarihinde onun için "ma'arif-i cüz'îyye ve sanâyi-i mütenevvi'ada mâhir bir pîr idi" der (Naima Tarihi, II, 822). Naima'nın verdiği bu bilgiler Evliya'yı destekler mahiyettedir. Evliya, Han'ın hezarfenliğinden oldukça etkilenmiş görünmektedir. Han'ın her hünerini yazarken o hünerin timsaliyle onu eşleştirir. Ona göre,

Allah Han'a öyle zekâ, akıl ve idrak vermiştir ki zikrettiğimiz hünerlerinden başka daha binlerce sanat bilir.

5. KÜLTÜR ADAMI OLARAK ABDAL HAN

Evliya'nın çizdiği Abdal Han portresindeki en ilginç yönlerden birisi onun kültür adamlığı yönüdür. Abdal Han, yukarıda zikredilen hünerlerinin yanı sıra bölgesinin tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgilere sahiptir. Evliya da anlatımlarında zaman zaman Abdal Han'dan duyduğu bilgileri kullanır. Abdal Han'ın önemli bir kaynağı ise dedesi tarafından yazılan Şerefnâme'dir (Evliya Çelebi, 2006: 137). Abdal han aynı zamanda kitap yazarıdır da. Kütüphanesinde yetmiş altı adet kendi telifi kitabı vardır. Evliya bu kitapların Türkçe, Farsça ve Arapça kaleme alındığını ancak çoğunun Han'ın Farsça'daki mahirliğinden dolayı Farsça yazıldığını belirtir. Eserlerinin içeriğiyle ve konusuyla ilgili ise bilgi vermez. Ancak bazılarının Han'ın şiirlerinden oluştuğunu söyleyebiliriz (Evliya Çelebi, 2001: 155).

Abdal Han'ın hediyeleşme için kullandığı önemli unsurlardan birinin kitap olduğunu tespit ediyoruz. Han, Melek Ahmed Paşa Bitlis'e konuk olduğunda ona Kadı Tefsiri, Beğavi Tefsiri, Keşşaf Tefsiri, Kamus, Takvimü'l-Buldân gibi eserlerden oluşan yirmi cilt kitap hediye etmişti. Abdal Han yine Paşa'nın tayininin çıkmasından sonra Bitlis'e döndüğünde Evliya'ya ihsanlarda bulunmuştu. Evliya'ya verdiği hediyeler arasında Şehnâme ve Kitab-ı Gülistan vardı (Evliya Çelebi, 2007a: 14).

Hediyeleşmenin yanı sıra Abdal Han'ın hanlara yaraşır büyük bir kütüphanesi de vardır. Evliya, Abdal Han'ın kütüphanesinden onun kaçışından sonra yapılacak müzayede vesilesiyle bahseder. Van Beğlerine ve Malazgirt Beyi'ne ödenmesi gereken borçlar için Abdal Han'a ait diğer eşyaların yanı sıra hanın kitapları da satışa çıkmıştır (Evliya Çelebi, 2001: 151). On dört süslü sanduka kitap ile doludur. Mezat için sandukalar açıldığında bunların dördünün Ziyaeddin Bey'e ait olduğu anlaşılınca bunlar yeni Han'a geri verilmiştir. Çünkü, Ziyaeddin de babası gibi ilme taliptir. Kendi el yazısıyla pek çok kitabı kopyalamış, mecmualar kaleme almıştır. Kitaplarının satılacağını görünce duygulanmış gözleri yaşarmış durumun fark edilmesi üzerine kitapları kendisine iade edilmiştir.

Abdal Han'ın kütüphanesinin en başta gelen kıymetli kitabı şüphesiz Kuran-ı Kerimler'dir. Yakut-ı Mustasımî, Ahmed Karahisari, Şeyh Bayezid-i Veli, Üsküdarî Hasan Çelebi gibi ünlü hattatların padişahlar için kaleme aldıkları bu Kuran'lar kütüphanenin en gözde eserleridir. Bir diğer eser grubu tefsirlerdir. Cerir-i Taberi Tefsiri, Deylemî Tefsiri, Feyzullah-ı Hindî tefsiri, Ebü'l-Leys-i Semerkandi Tefsiri, Beğavi Tefsiri, Kadı Tefsiri, Keşşaf Tefsiri, Ebussuud Tefsiri gibi yetmiş değerli tefsir kütüphanenin önemli birer parçasıydı. Evliya, tefsirleri değerlendirirken her birinin bin şeyhülislamda bulunmayacağını belirtmiştir.

Evliya, kütüphanede bin üç yüz adet hadis kitabı bulunduğunu da ifade eder ancak bunların ayrıntısına girmeden birkaçını sayar. Suyuti'nin Kitab-ı Cami'ul-kebir'i, Cami'us-sagir'i, Kitab-ı Sünen-i Davud bunlar arasındadır.

Kütüphane de hadis kitaplarının yanı sıra Kudûri, Mültekâ, Kuhistanî, Kitab-ı Bezzaziye gibi fıkıh kitapları bulunmaktadır. Kitab-ı Kadıhan ve Kitab-ı Tatarhaniyye gibi fetvaları içeren eserlerin bulunduğunu da tespit ediyoruz. Bir nahiv eseri olan Molla Cami ve tecvid ilmine dair olan Şâtıbî de kitaplar arasında yerini almaktadır.

Bir diğer eser grubu edebî eserlerdir ki toplamda bin cildi bulmaktadır bu kitaplar. Bunlar içerisinde en başta gelen yirmi cilt halinde bulunan Firdevsi'nin Şeyhnamesi'dir. Onu Nizami'nin Hamseleri, Hafız Divanı, Gülistan ve Bostan, Baki, Nef'i, Enveri, Saib, Molla Cami, Hakani, Nisari ve Nef'i'nin Siham-ı Kazası izler. Bunların yanı sıra tezkire türünden eserler de mevcuttur. Latîfi Tezkiresi ve Hasan Çelebi'nin Tezkiretü'ş-şuarası bunlara örnektir.

Sözlükler de Abdal Han'ın kütüphanesinin önemli birer parçasıdır. Bunlar içerisinde birisi Cezerî Lugatı'dır. Arap dünyasındaki sözlük çalışmalarının temelini oluşturan Kuran ve hadisler içerisindeki garip kelimeleri anlamaya yönelik yazılan lugat grubundan eserlerdendir (Kandemir, 1996: 376, Eren, 2009: 131). Bir diğeri Firûzâbâdi'nin Kâmûs olarak tanınan Arapça'dan Arapça'ya hazırlanan el-Kâmûsü'l-Muhit adlı eseridir (Kılıç, 2001: 287). Önemli bir Arapça-Türkçe sözlük olan Ahter-i Kebir de kütüphane de yerini almıştır (Kılıç, 1989: 184). Bir diğer sözlük yine Arapça-Türkçe olarak İbn Melek tarafından hazırlanan İbn

Melek Lugatı'dır. Eser Lugat-i Ferišteoğlu (Firişteoğlu) olarak da adlandırılmaktadır (Delice, 1996: 196; Baktır, 1999: 176). Bir diğeri ise Lami'i Çelebi'nin Türkçe-Farsça sözlüğüdür (Ayan, 1994: 57). Güzel yazı örneklerini içeren albüm niteliğindeki murakkaa'lar da kütüphanede önemli bir yer tutar (Derman, 2006: 204). Nesih, Kufi, Sülüs, Divanî, Reyhani, Rik'a, Ta'lik gibi pek çok yazı türünü içeren iki yüz altmış cilt eserden söz edilmektedir. II. Bayezid ünlülerinden Şeyh Efendi'nin, Ahmed Karahisari'nin, Abdullah Kırımı'nın, Aşık Paşa'nın, Gülâbizâde Ahmed Çelebi'nin ve diğeri pek çok hattatın yazı örneklerini içeren eserler oldukça kıymetlidir.

Tarih kitapları da Abdal Han'ın kütüphanesinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bunlar içerisinde Osmanlı Tarihleri de mevcuttur. Peçevi Tarihi'ni, Sultan Selim'in gazalarının anlatıldığı Sükkeri Tarihini, Nişancızâde Mehmed Paşa'nın yazdığı Mir'at-ı Kainat'ını, Sıdki Paşa'nın IV. Murad'ın Revan seferi özelinde yazdığı Tarih-i Gazavat-ı Sultan Murad-ı Rabi'sini, Atayi'nin Şakayık Zeylini, Lütfi Paşa'nın Kanunnamesini zikredebiliriz.

İslam tarihiyle ilgili eserler arasında Taberi Tarihi, Tarih-i Mirat-ı Kainat, Tarih-i Şeyh Suyuti, Şihabi Çelebi'nin Tarih-i Mısır'ı, İbnü'l-Cezvi'nin Mir'atü'z-zaman'ı, İbn Kesir'in Kitab-ı Bidaye ve'n-nihaye'si, İbn Hacer'in Kitab-ı İnba ve'l-gumr bi-İsnadil-ömr'ü, Timurlu Devri tarihçisinin Tarih-i Mirhand'ı bunlar arasında zikredilebilir.

Tasavvufi, ahlaki ve kelamî kitaplar da azımsanmayacak ölçüdedir. Muhyiddin Arabi'nin Fütihat-ı Mekke'si, *Fusûsü'l-Hikem'i* ve bu eserlerin şerhleri, Şehristani'nin Kitab-ı Milel-i Nihal'ini, Nasır-ı Hüsrev'in Kitab-ı Saadetname'sini, Atayi Çelebi'nin Sohbetü'l-ebkar der cevab-ı Sübhatü'l-ebrar adlı mesnevisini, Kemalpaşazade'nin Akaid Risalesi'ni, Birgivi Mehmed Efendi'nin Kitab-ı Akaid'ini bunlar arasında sayabiliriz.

Tabakat kitapları da çok sayıdadır. İbn Dokmak'ın Kitab-ı Tabakatu'l-Hanefiyye'si, İbn Ferhun'un Tabakatu'l-Malikiyye'si, İbni's Sübki'nin Kitab-ı Tabakatu'ş-Şafiiyye'si, Zehebi'nin Kitab-ı Tabakatu'l Huffaz'ı ve Kitab-ı Tabakat-ı Şa'ravi bu eserler arasında yerini alır.

Coğrafya kitapları içerisinde Aşık Mehmed

tarafından tercüme edilen Ebu'l Fida'nın Takvimü'l-Buldan'ını en başta belirtmeliyiz. Ayrıca Mercator Hondius'un Kitab-ı Atlas Minor'u başta olmak üzere pek çok yabancı bilim adamlarının yazmış olduğu coğrafya, astronomi ve felsefe eserleri kütüphane de bulunmaktaydı. Coğrafya kitaplarının zengin içerikli oldukları Evliya'nın anlatımlarından açıkça sezilmektedir. Bu kitaplarda dünya haritalarının yanı sıra tıpla ilgili bitki ve insan anatomisi çizimlerinin yer aldığını Evliya belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2001: 153-155).

Yukarıda zikredilen eserler Abdal Han'ın kütüphanesini ana hatlarıyla tasvir etmektedir. Bu tasvire göre, Abdal Han kütüphanesi oldukça zengin ve çağdaş bir kütüphane izlenimini vermektedir. XVII. yüzyıl başlarında kaleme alınan Mehmed Aşık'ın tercümesi Takvimü'l-Buldan'ın, Atayi'nin Şakayık Zeyli'nin, IV. Murad'ın Gazavatnamesi'nin, Nişancızade'nin Mir'at'ının, Kınalızade Hasan Çelebi'nin yazdığı Tezkire'nin, yine Abdal Han'la çağdaş dönemde yazılan Peçevi Tarihi'nin kütüphanede yer alması kütüphanenin pek çok yeni yazılan eseri içerdiğini bizlere kanıtlar. Kütüphane içerdiği nadir elyazması Kuran-ı Kerim'lerin yanı sıra İslam Tarihi ve İslami bilimler açısından da oldukça zengindir. Başta tefsir, hadis, fıkıh ve kelim alanlarında alanlarının en temel eserleri kütüphanede yer almıştır. Bunların yanı sıra siyer ve tabakat kitapları da bu bilimlere tamamlayıcı mahiyetteki eser gruplarını oluşturmaktadır. Osmanlı toplumunda yaygın olarak okunan Cönk ve Muhammediye gibi eserler de kütüphanenin birer parçasıdır (Aydın, 2009: 83-84). Ayrıca XVII. yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı'nın Nef'i gibi önemli şairlerinin eserlerinin de kütüphanede yer aldığını belirtmeliyiz (Tezcan, 2009:385-386).

Abdal Han'ın kütüphanesinin bir diğeri özelliği ise coğrafya, astronomi ve tıpla ilgili eserleri barındırmasıdır. XVII. yüzyılda Katip Çelebi tarafından tercüme ettirilmek suretiyle Cihannüma'nın yeniden yazımında kullanılan Atlas Minor'un bu kütüphanede yer alması önemlidir (Sarıcaoğlu, 1991: 124). Evliya'nın anlatımından tamamının isimleri verilmesi de resimli ilk dünya haritası Papamunta (Mappamundi) (Tezcan, 2011: 59) gibi eserlerin içerisinde yer aldığı iki yüz cilt Avrupa'da basılmış kitap da kütüphanede

bulunmaktaydı.

Bir diğer konu ise Evliya, Mehmed Aşıkî tarafından telif edilen Takvimi'l-buldan adlı eserden bahseder. Bu eser bir çeviri midir yoksa Aşıkî tarafından kaleme alınan Menazırül-avalim adlı eser mi kastedilmektedir kesin olarak tespit edemiyoruz. İki ihtimalin de söz konusu olabileceğini belirtmeliyiz. Çünkü Aşıkî eserini kaleme alırken Takvim'den büyük oranda faydalanmıştır (Ak, 2001: 108-109).

6. EVLİYA'NIN ABDAL HAN ALGISI

Evliya ile Abdal Han'ın ilk karşılaşması, Diyarbakır üzerinden Melek Ahmed Paşa'yla birlikte Bitlis'e gelmeleri vesilesiyle olmuştur. Burada on gün konaklamışlar, bu süreçte Evliya, Han'dan oldukça etkilenmiş görünmektedir. Han'ın bilgisini, maharetlerini saymakla bitiremez. Ona göre Tanrı Han'a öyle akıl ve idrak vermiştir ki tavsif edilemez. Bu süreçteki anlatıdan, Han ve Evliya arasında dostluk kurulduğunu sezinliyoruz. Çünkü, Evliya hoş sohbetiyle Han'ın gözüne girmiştir. Ayrılma vakti geldiğinde Han, Paşa'dan Evliya'nın birkaç gün daha kalmasını istemiş ve Evliya'nın misafirligi devam etmiştir. Han'ın bu isteği onlar arasında kurulan dostluğun önemli bir göstergesidir. Bu süreçte Evliya da güven oluşturmuş olmalıdır ki Han Evliya'ya Paşa'sının deve kinli olduğunu açıkça söyleyebilmiştir. Evliya ise burada uzlaşmacı bir tavır sergileyerek Han'ı Paşa'sına karşı yumuşatmaya çalışmıştır. Evliya üç gün boyunca hanla gece gündüz sohbet ettiklerini, Hüseyin Baykara meclisleri kurduklarını yazmaktadır (Evliya Çelebi, 2001: 85-86). Dördüncü gün Evliya, Van'a gitmek üzere buradan ayrılmıştır.

Evliya'nın Han'la dostluğunun etkisi Bitlis üzerine yapılacak olan sefer zamanında da devam etmiştir. Evliya'nın Van'da yaşanan olaylar nedeniyle biraz çekimser davrandığını, Paşa'nın Han üzerine seferini desteklemediğini söylememiz mümkündür. Hatta O, Paşa'yı tahrik eden Van beylerine de kızgındır. Onun bu tavrı, Han'la aralarında kurulan iyi ilişkinin bir yansımasıdır.

Evliya'nın Han'la ikinci karşılaşması Paşa'nın azli sonrasında olmuştur. Abdal Han döndüğünde Evliya'yı Bitlis'te bulmaktan oldukça memnun

olmuştur. Aynı memnuniyet Evliya için de söz konusudur. Abdal Han, Evliya'ya karşı cömert davranmış, orada kalması karşılığında ona gelir tahsis etmiş, oğullarına hoca olarak atamış, hatta kızlarından biriyle evlendirmeyi vaat etmiştir. Bu sırada Evliya'nın han hakkında olumlu fikirlerini sürdürdüğünü tespit ediyoruz. Nuruddehr ve Bedreddin'in Evliya'ya karşı tahkir dolu konuşmaları, savaş esnasında Abdal Han'a muhalefet edenlerin öldürülmeye başlanması Evliya'nın huzursuzluğuna ve Han'a karşı güvensiz bir tutum takınmasına sebebiyet vermiştir. Ziyaeddin'in öldürülmesi olayında Han'ın ortalıkta hiç görülmemesi ona oldukça şüpheli görünmüş ve kaçış planını gerçekleştirmiştir. Bu nokta da Ziyaeddin'in annesi Zal Paşa kızı sultanla da Evliya arasında önemli bir güven bağının bulunduğunu söylemeliyiz. Ziyaeddin de bu bağ vasıtasıyla Evliya'ya kardeşleri hakkındaki gerçek duygularını söylemiş, içini dökmüştür. Evliya ise Ziyaeddin'e politik bir cevap vererek geçiştirmiştir. Osmanlı'yla ilgili olumsuz şeyler söyleyerek Ziyaeddin'i Osmanlı'ya sığınma düşüncesinden vazgeçirici tarzda konuşmuştur. Evliya'nın bu tavrı Ziyaeddin'e karşı güvensiz olduğunun ya da ihtiyatlı davranma isteğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Evliya'nın kaçışından sonra Abdal Han'ın onun eşyalarını arkasından göndermesi O'nu oldukça mutlu etmişse de Evliya, Han'a karşı olumsuz fikirlerinin baskısı altındadır. Han ona mektubunda "*benim ömrüm karındaşım*" diyerek seslenmiştir. Oğullarının ölümünden duyduğu üzüntüsünü Evliya'yla paylaşmak istemiştir. Evliya ise bu olayların sorumlusu olarak Han'ı görmüş ve dünya devleti için iki can pairesinden vazgeçtiğini yazarak O'na karşı olumsuz duygularını metnine yansıtmıştır. (Evliya Çelebi, 2007a:25).

7. SONUÇ

Evliya Çelebi ve seyahatnamesi üzerine yapılan çalışmaların geldiği aşama, metnin gerçeklik ile kurmaca arasında nerede yer aldığının tespitini mümkün kılabilme noktasındadır. Tezcan ve Dankoff metnin kurmaca yönlerine dikkat çekerek seyahatnamenin bu özelliği dikkate alınarak kullanılması ve incelenmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler. Bu bağlamda Abdal Han anlatısını hangi zemine oturabiliriz? Bu sorunun sıhhatli cevabını

verebilmek için Abdal Han'ın tarihi kişiliğinin ortaya çıkarılması gereklidir. Ne yazık ki o dönemden günümüze gelen eserler de Abdal Han'la ilgili cüzi miktarda bilgi tespit edilebilmiştir. Yapılacak arşiv çalışmalarının ise bu bilgilerimizi genişletme olanağı vardır. Ancak, Evliya, Abdal Han anlatısında birebir gözlemci ve şahit özelliği taşımaktadır. Olaylar onun da merkezinde bulunduğu bir çevre etrafında döner. Bu nedenle izlenimimize göre olayların gerçek yönlerinin ağır basması mümkün görünmektedir.

Abdal Han anlatısıyla Evliya bize, tarihte bölgedeki önemli bir şahsiyeti tanıtmıştır. Han'ın siyasi, kültürel özelliklerini anlatmasının yanı sıra kişilik özellikleri ve hünerleri metnin içerisine ustalıkla yerleştirilmiştir. Han'ın sezgileri ve hisleri de başarıyla aksettirilmiştir. Han'ın portresinin yanı sıra bölgede var olan siyasi kültür, Osmanlı algısı ve iç çekişmeler maharetle metne yansıtılmıştır.

Evliya, bu anlatıyı oldukça sürükleyici bir metin olarak kurmuştur. Bu özelliği anlatısını tarihi roman kıvamına taşımaktadır. Özellikle Paşa ile Han'ın birbirlerine tavsiyeleriyle restleri, Abdal

Han'ın dönüşünden sonra Bitlis'te yaşananlar, Evliya'nın Ziyaeddin'in ölüm sürecine şahitliği ve kaçıışı anlatıyı büyük oranda sürükleyici kılmıştır. Evliya bu anlatıda rüya motifini de başarıyla metnin içerisine naksetmiştir. Seyahatname incelendiğinde Melek Ahmed Paşa'nın hayatında rüyaların önemli bir rol oynadığı görülür. Paşa'nın önemli kararlar ve fiillerinin arifesinde gördüğü rüyalar adeta onun faaliyetlerinin, kararlarının önemli bir tetikleyicisi ve yönlendiricisidir. Abdal Han seferine karar verme noktasında da daha önce gördüğü "kanlı ekmek" imgeli rüya etkili olmuştur. Sefer kararını pekiştiren belki de Paşa'nın zihnine kazıyan asıl etken ise IV. Murad'ın Paşa'ya ettiği vasiyettir. Rüya ve vasiyet birlikteliği yapılan seferin ve kurulan anlatının önemli parçalarını oluşturmaktadır.

Anlatının bir diğer önemli yönü, Abdal Han'ın kütüphanesini günümüze taşımasıdır. Evliya'nın kütüphanenin genel özellikleriyle ilgili verdiği bilgilerin yanı sıra tek tek sayılan her bir eser dönemin düşünce dünyasını, kültürel özelliklerini ve kitap sirkülasyonunu anlamamız noktasında çok değerli bilgileri bizlere sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (1991). "Menazırü'l-avâlim ve Kaynağı Takvimü'l-buldan", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, s.101-120.
- Ayan, G. (1994). "Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, 43-65.
- Aydın, M. (2009). "Seyahatnamedeki Yazıcıoğulları İle İlgili Bilgiler Üzerine", *Çağının Sıra dışı Yazarı Evliyâ Çelebi*,Yapı Kredi Yayınları, 81-86.
- Baktır, M. (1999). "İbn Melek", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20, 175-176.
- Bulut, C. (1997). **Evliya Çelebis Reise von Bitlis nach Van**. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Dankoff, R. (1990). **Evliya Çelebi In Bitlis, The Relevant Section of The Seyahatname Edited With Translation, Commentary and Introduction**, Brill, Leiden.
- Dankoff, R. (1991). **The Intimate Life of An Otoman Statesman Melek Ahmed Pahsa (1588-1662) As Portrayed In Evliya Çelebi's Book of Travels (Seyahatname)**, Published by State University Of New York Press.
- Dankoff, R. (2010). **Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı**, (Çev: M. Günay), Yapı Kredi Yayınları.
- Delice, İ. (1996). "Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kanun-ı İlahi'nin Neşri Üzerine" , *Türklük Bilimi Araştırmaları*, III, 195-232.
- Derman, U.(2006). "Murakka", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 204-205.
- Eren, A.C. (2009). "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009). S.1, 129-151.
- Evliya Çelebi (2001). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz; Y. Dağlı vd.), 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S. A. Kahraman-Yücel Dağlı), 3. Kitap, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2007a). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: Y. Dağlı vd.), 5. Kitap, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2007b). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S. A. Kahraman vd.), 10. Kitap, Yapı Kredi Yayınları.
- İşık, H. (2006). **Bitlis Beyi Abdal Han'a Gönderilen Kanlı Ekmek**, Peri Yayınları.
- İlgürel, M. (1995). "Evliya Çelebi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, s.529-533.
- İnalçık, H. (2009). **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, İş Bankası Yay.
- İnbaşı, M. (2007). "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, s.243-261.
- Kandemir, M.Y (1996). "Garibü'l-Hadis", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13, 376-378.
- Kılıç, H. (1989). "Ahterî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2, 184-185.
- Kılıç, H. (2001). "el-Kâmûsü'l-Muhît", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 287-288.
- Kılıç, O. (1997). **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van Belediye Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, O. (2001). "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, c. 11, Sayı: 1, s. 257-274.
- Köhler, W. (2011). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kürt Şehri Bitlis**, (Çev: H. İşık), Peri Yayınları.
- Kreiser, K. (2005). "Evliya Çelebi", **Historians of the Otoman Empire**, <http://www.ottomanhistorians.com>.
- Kütükoğlu, B. (1993). **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (1994), "Şeref Han Şerefeddin Şeref Han B. Şemseddin" (1543-1604), *Vekayinüvis Makaleler*, 363-365.
- Naima Mustafa Efendi (2007). **Tarih-i Naima**, II, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sakisian, A.(1937). "Abdal Khan, seigneur kurde de Bitlis au XVIIe siècle et ses trésors." *Journal Asiatique*, 229, 252-70.
- Sarıcaoğlu, F. (1991). "Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dımeşkî-İbrahim Müteferrika", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 121-142.
- Sarıcaoğlu, F. (2004). "Melek Ahmed Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, s.42-44.
- Tezcan N. (2009). "17. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı ve Seyahatname", *Çağının Sıra dışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, Yapı Kredi Yayınları, 383-390.
- Tezcan N. (2011). "Evliya Çelebi'nin Gün Işığında Çıkan Eseri: Nil Haritası", *Toplumsal Tarih*, 207, s.58-63.
- Tülücü, S.(1997). "Hâtim et-Tâî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16, 472-473.
- Ünal, M. A., "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, Isparta,Fakülte Kitabevi, s. 170-178.